

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

УНГУРЯН ВАЛЕРІЯ ОЛЕКСАНДРІВНА

Допускається до захисту:
в.о. завідувача кафедри
міжнародних відносин і зовнішньої
політики,
д.е.н., доцент

В.В. Лимар

« _____ » _____ 2022 р.

ГІБРИДНА ВІЙНА РОСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Спеціальність 291 Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні
студії

Кваліфікаційна (бакалаврська) робота

Керівник:

Фротвейт Марина Миколаївна,
доктор політичних наук, професор
(ПІБ, науковий ступінь, вчене звання)

Оцінка: ____ / ____ / ____

(бали за шкалою ЄКТС/за національною шкалою)

Голова ЕК: _____

(підпис)

Вінниця— 2022

АНОТАЦІЯ

Унгурян В.О. Гібридна війна Росії проти України. Спеціальність 291 «Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії», спеціалізація «Міжнародні відносини». Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2022.

У кваліфікаційній (бакалаврській) роботі досліджено становлення та функціонування інформаційних війн у міжнародних відносинах. Здійснено спробу проаналізувати явище гібридної війни Росії проти України та виявити її складові. Встановлено причини, передумови та цілі агресії Росії проти України. Виявлено основні перспективи та підходи до врегулювання гібридної війни.

Ключові слова: Російська Федерація, України, гібридна війна, конфлікт, ЗМІ, інформаційна війна, пропаганда.

61 с., 1 табл., 0 рис., 0 дод., 62 джерел.

Табл. 1. Рис. 0. Бібліограф.: 62 найм.

ABSTRACT

Unhurian V. Hybrid war of Russia against Ukraine. Specialty 291 “International relations, public communications and regional studies”, specialization “International relations”. Vasyl’ Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2022.

In the qualification (bachelor's) work the formation and functioning of information wars in international relations are studied. An attempt was made to analyze the phenomenon of Russia's hybrid war against Ukraine and identify its components. The reasons, preconditions and goals of Russia's aggression against Ukraine have been established. The main prospects and approaches to the settlement of hybrid warfare are identified.

Keywords: Russian Federation, Ukraine, hybrid war, conflict, media, information war, propaganda.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	3
ВСТУП.....	6
РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ ТА ФУНКЦІОНУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІЙН У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ.....	10
1.1. Сучасний вимір інформаційних війн в міжнародних відносинах.....	10
1.2. Аналіз використання прийомів інформаційної війни у російських ЗМІ при висвітленні конфлікту на Україні.....	15
1.3. Методи маніпулювання українських ЗМІ в інформаційній війні між Росією та Україною.....	22
РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ.....	29
2.1. Причини, передумови, цілі агресії Росії проти України.....	29
2.2. Агресивна сутність політики державного керівництва Росії проти України.....	31
2.3. Сучасний стан гібридної війни Російської федерації проти України...	36
РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ УРЕГУЛЮВАННЯ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ МІЖ РОСІЄЮ ТА УКРАЇНОЮ.....	46
3.1. Шляхи врегулювання інформаційного російсько-українського конфлікту.....	46
3.2. Протидія російській гібридній війні з боку України.....	49
3.3 Рекомендації по зниженню рівня російської пропаганди в інформаційному просторі України.....	52
ВИСНОВКИ.....	57
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	60

ВСТУП

Актуальність дослідження. На сучасному розвитку суспільства ми не можемо уявити своє життя без інформації, що отримується зі ЗМІ та інтернету. Інформації стає все більше, і людина просто не може її адекватно оцінювати, обробляти. Найчастіше він сприймає все за істину, що призводить до спотворення масової свідомості.

Сьогодні сильною державою вважається та, що має дуже розвинений інформаційний простір. У зв'язку з цим країни потребують створення ефективної державної системи, яка не лише протидіятиме операціям інформаційно-психологічної війни, а й успішно її здійснюватиме

У сучасному соціумі мас-медіа не лише виконують інформаційну функцію, а й активно формують громадську думку, політичні погляди, патріотичні настрої. При цьому найефективніше використовувати образ «ворога» – зовнішнього чи внутрішнього, який допомагає консолідувати людей, об'єднати їх навколо будь-якої ідеї. Якщо ж ворог не знайдений, можна його придумати. Істотну допомогу тут може надати інформаційну війну.

Приміром, зазначимо, що, попри гучні заяви багатьох західних лідерів про партнерство з Росією на рівних правах, такі висловлювання багато в чому мають популістський характер, насправді інформаційна війна між Заходом та Росією, на жаль, продовжується... З 2014 року інформаційна війна стала активно вестись і між Україною та Росією.

Багато країн сьогодні використовують інформаційну війну як інструмент реалізації своєї зовнішньої політики. Завдяки їй впливає різні процеси державного устрою і масову свідомість, формуючи необхідну думку. Одним із основних засобів управління суспільством стає маніпуляція суспільною свідомістю. Події навколо України ясно показали, що проти Росії точиться

масштабна агресивна інформаційна війна, яка ставить під загрозу національну безпеку нашої країни.

Реальні політичні події в Україні, що призвели до протистояння Росії та України, отримали своєрідний супровід та відображення в інформаційній війні. Якщо основною метою класичної війни служить фізичне знищення ворога, то метою інформаційної війни, що ведеться у вигляді різних маніпулятивних технологій, служить знищення ворога у духовному аспекті у вигляді руйнації його цінностей, і навіть смислового контексту, у якому ці цінності вкорінені. Величезна технічна, економічна, політична та культурна роль інформації в суспільстві пояснюється саме тим, що вона операційна, і служить мотивом і обґрунтуванням/виправданням дій [1, с. 12]. Події початку 2014 р. в Україні буквально підірвали інформаційний простір як у Росії, так і в усьому світі. У російських ЗМІ це виглядало як переворот у країні, повалення легітимної влади, заворушення, громадянська війна. В українських ЗМІ це було переворотом завдяки втручання інших держав, більшою мірою – РФ, для того, щоб отримати підтримку в цій «війні» від США, Євросоюзу. Підтримка надійшла у вигляді санкцій на основі доказів, зібраних чи сфабрикованих Україною.

Мета роботи – дослідити гібридну війну Росії проти України.

Для досягнення зазначеної мети потрібно вирішити наступні **завдання**:

- розглянути сучасний вимір інформаційних війн в міжнародних відносинах;
- провести аналіз використання прийомів інформаційної війни у російських ЗМІ при висвітленні конфлікту на Україні;
- охарактеризувати методи маніпулювання українських ЗМІ в інформаційній війні між Росією та Україною;
- виявити причини, передумови, цілі агресії Росії проти України;

- обґрунтувати агресивну сутність політики державного керівництва Росії проти України;
- дослідити сучасний стан гібридної війни Російської федерації проти України;
- визначити шляхи врегулювання інформаційного російсько-українського конфлікту;
- зазначити протидію російській гібридній війні з боку України;
- сформулювати рекомендації по зниженню рівня російської пропаганди в інформаційному просторі України.

Об’єктом дослідження є сучасний стан гібридних інформаційних війн у міжнародних відносинах.

Предметом дослідження є вивчення процесу розвитку гібридної війни між Україною та Росією.

Теоретичне та практичне значення одержаних результатів. Обґрунтовані в дипломній роботі ідеї та положення можуть бути використані у подальшій теоретичній розробці проблем гібридної війни Росії проти України. Доцільним також є застосування матеріалів дослідження у навчальному процесі при підготовці навчально-методичних посібників.

Апробація результатів дослідження.

Структура кваліфікаційної роботи побудована в чіткій логічній послідовності до поставленої мети та завдань. А саме складається зі вступу, 3 розділів, висновків та списку використаних джерел і літератури.

У вступі обґрунтовується вибір теми, її актуальність, об’єкт та предмет дослідження, мета і завдання дослідження, наводиться характеристика історіографії джерел, методи, за допомогою яких здійснювалося дослідження, описується структура роботи. У першому розділі визначається та аналізується сучасний стан гібридної інформаційної війни між Україною та Росією. У другому

розділі досліджуються причини, передумови, цілі агресії Росії проти України. Простежується агресивна сутність політики державного керівництва Росії проти України. Аналізується сучасний стан гібридної війни Російської федерації проти України.

Третій розділ присвячений формулюванню шляхів та перспектив урегулювання гібридної війни між державами. Список джерел охоплює 62 позиції. Загальний обсяг курсової роботи становить 59 сторінок.

РОЗДІЛ 1. ДОСЛІДЖЕННЯ СУЧАСНОГО СТАНУ ІНФОРМАЦІЙНИХ ВІЙН У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ

1.1. Сучасний вимір інформаційних війн в міжнародних відносинах

У сучасних умовах науково-технічного прогресу, розвитку інформаційних технологій та засобів комунікації у соціогуманітарних науках відбувається теоретико-методологічна зміна концепту політичного конфлікту, його основних форм та інструментів. Об'єктивно складаються реалії соціально-політичних процесів зумовили також видозміну та модифікацію змісту політичного конфлікту, методів та засобів, що використовуються у політичних протистояннях. Так, наприклад, активне використання інструментарію та технічних можливостей Інтернету дозволило забезпечити управління політичними протистояннями та конфліктами за допомогою соціальних мереж Twitter та Facebook у період «Арабської весни» 2010–2011 років. Активна діяльність співробітників інформаційного ресурсу WikiLeaks, які опублікували у відкритому доступі документи дипломатичного листування зовнішньополітичних відомств низки держав, викликала неоднозначну реакцію світової спільноти. Інформаційне протиборство із застосуванням інструментарію новітніх інформаційних технологій (використання ресурсу соціальних мереж Facebook, Twitter, застосування «ефекту CNN» в інформаційній кампанії телевізійних каналів тощо) можна було спостерігати під час висвітлення світовими ЗМІ п'ятиденної війни у Південній Осетії (7–12 серпня 2008) [7].

Новою формою сучасних соціально-політичних конфліктів виступають інформаційні загрози як елемент тиску та соціально-психологічного впливу на державу та індивіда в умовах політичного протистояння. Активна фаза протистояння супроводжується проведенням агресивної інформаційної кампанії, спрямованої на «досягнення та утримання інформаційної переваги однієї зі

сторін над іншою шляхом надання специфічного інформаційно-психологічного та інформаційно-технічного впливу на державну систему прийняття рішень.

Ресурси ЗМІ та соціальних медіа (блогосфера, соціальні мережі, онлайн-чати) активно використовуються протиборчими сторонами у соціально-політичному конфлікті. Початковою фазою інформаційного протистояння виступає збільшення матеріалів та інших форм інформаційної активності (нагнітання обстановки) з метою залучення уваги до суперечності, що виникає, або проблемної ситуації. Наступним етапом виступає «завоювання аудиторії» чи консолідація споживачів інформаційного товару навколо аналізованого протиріччя. Третій етап полягає у масованому інформаційному обробленні аудиторії, насиченні інформаційного простору матеріалами та відомостями, що дозволяють залучити частину аудиторії на свій бік. Завершальним етапом є керована стороною конфлікту реакція аудиторії, спрямована протиборчою стороною у потрібне русло з метою забезпечення панування в інформаційному просторі [8].

Чільне положення в інформаційному полі дозволяє домінуючій стороні управляти розвитком конфліктної ситуації або сприяє її вирішенню та врегулюванню. Слід зазначити, що саме поняття «інформаційна війна», як і похідних від цього дефініцій («інформаційне протиборство», «інформаційно-психологічна війна», «інформаційне протистояння», «інформаційний вплив», «інформаційно-психологічна операція» тощо), є досить розмитим у теоретичному плані і не до кінця опрацьованим за своїм функціональним призначенням. Сам термін «інформаційна війна» з'явився в період холодної війни країн Заходу та СРСР у 1970-х роках. У науковому середовищі теоретичну концептуалізацію даного поняття прийнято пов'язувати з ім'ям Т. Рона, який визначав інформацію як найслабшу ланку збройних сил і оборони. Вперше термін «інформаційна війна» був ужитий ним у звіті «Системи зброї та інформаційна війна» у 1976 р. для компанії «Боїнг» [9]. У громадській сфері

використання та застосування цього поняття пов'язане з директивою міністра оборони США № 3600 від 21 грудня 1992 р.

Геополітичне інформаційне протиборство – одна з сучасних форм боротьби між державами, а також система заходів, що проводяться однією державою з метою порушення інформаційної безпеки іншої держави, при одночасному захисті від аналогічних дій з боку держави, що протистоїть. Слід виділити два види інформаційного протиборства (боротьби): інформаційно-технічне та інформаційно-психологічне.

При інформаційно-технічному протиборстві головними об'єктами впливу та захисту є інформаційно-технічні системи (системи зв'язку, телекомунікаційні системи, радіоелектронні засоби та ін.). При інформаційно-психологічному протиборстві основні об'єкти впливу та захисту - психіка політичної еліти та населення протилежних сторін; системи формування суспільної свідомості, думки та прийняття рішень. Інформаційно-психологічний вплив є цілеспрямованим створенням і поширенням особливої інформації, що надає конкретний вплив (позитивний або негативний), на функціонування та становлення інформаційно-психологічного середовища суспільства, психіку та поведінку політичної верхівки та населення України [16].

Інформаційні війни йдуть на різних рівнях - у корпораціях, ареалах, країнах, великому суспільстві. Навичка показує, що їх механізми і процедури майже схожі, і користуються одні й ті самі елементи: дефіцит інформації, незадоволеність історією, генерування ідей, самоорганізацію, вивчення, пристосування і перемога.

Інформаційна війна виникає, коли елемент соціально-економічної системи незадоволений своїм становищем у ній. Причиною може бути випереджальний розвиток даного елемента, внаслідок чого його не влаштовує розподіл ресурсів. Інша причина — почуття загрози, що виникає, з боку інших елементів системи.

Щоб перерозподілити ресурси на свою користь або гарантувати безпеку, можна вивести систему зі стану рівноваги та досягти своєї мети в умовах конфлікту.

Інформаційна війна проти звичайної має ряд важливих відмінностей: по-перше, витрати на організацію та проведення інформаційних заходів, спрямованих на досягнення геополітичних цілей, значно менше, ніж на ведення прямих військових дій; по-друге, повністю зберігається економічна інфраструктура держави, проти якої спрямована «інформаційна агресія». Інформаційна війна «вигідніша», оскільки дозволяє при менших витратах досягти тих же, а можливо, і більших результатів, ніж при веденні звичайних бойових дій [42].

Інформаційна війна може бути агресивною та оборонною. Мета агресивної війни - опанувати капітал і владу Об'єкта, мета оборонної - захистити їх від зазіхань. Відповідно, цілі органів управління інформаційним протиборством (коротко - центрів) - зберегти або примножити капітал та владу. Мета органу управління агресивною війною (агресивного центру) - капітал та влада Об'єкта. Агресивний центр прагне придушити об'єкт і зазвичай пов'язані з його конкурентами. Такий центр може об'єднати замовника-конкурента та виконавця операцій інформаційної війни.

Сучасні інформаційні війни, на відміну від колишніх, проходить в умовах швидких змін та пов'язаної ними невизначеності. Щоб не програти, кожен їхній учасник самостійно приймає рішення, формує власні вирішальні правила, норми та очікування. Ми розглядаємо моделі та методи ведення інформаційних воєн в умовах невизначеності на основі теорії адаптивного управління еволюцією організації. Моделі центру використовуватимуть у ній, агентів та зацікавлених осіб засновані на адаптивних процедурах, які є правилами прийняття рішень на організації: облік, аналіз, прогнозування, планування, інвестування, регулювання, стимулювання та інших.

У інформаційних війнах, оборонний центр зазвичай використовує розвиваючий механізм підтримки Об'єкта. Агресивний центр, навпаки, прагне придушити Об'єкт, і зазвичай використовує механізм [44].

Інформаційні війни є особливим механізмом впливу.

Механізм інформаційної війни – це сукупність правил та процедур прогнозування, планування, виділення ресурсів та стимулювання її ведення, спрямованих на досягнення певної мети. Для їх дослідження та розробки використовуються моделі, що формалізують основні правила ведення інформаційних воєн. В їх основі лежала далекоглядність, самоорганізація, навчання та адаптація зацікавлених осіб. Існує загальна модель і єдиний формальний опис механізмів інформаційних воєн у різних галузях людської діяльності. Загальні та принципово подібні механізми застосовуються у різноманітних комбінаціях різних рівнях – від малої соціальної групи до міжнародного співтовариства. Число практично застосовуваних моделей не таке велике. Понад те, всі вони є модифікаціями єдиної базової моделі [21].

Самі собою механізми інформаційних воєн і похідні від нього нейтральні. Технології інформаційних воєн мають подвійне призначення - вони можуть застосовуватися на зло і на благо, бути наступальними та оборонними. Переважні механізми інформаційних воєн призводять до занепаду та розрухи. Розвиваючі механізми можуть стати надійною опорою індивідуального та суспільного розвитку, підвищити опірність, імунітет громадян та суспільства до інформаційної агресії. Адже їхній вплив на розвиток людства величезний.

1.2. Аналіз використання прийомів інформаційної війни у російських ЗМІ при висвітленні конфлікту на Україні

Для проведення контент-аналізу Інтернет-публікацій про присутність російських військових сил в Україні можна вибрати одиниці рахунку, що збігаються з одиницями аналізу, і підрахувати частоту згадування виділених

смыслових одиниць. Таким чином, можна сказати, що одиницями рахунку в нашому випадку є кількість споживання певної смислової одиниці в досліджуваних Інтернет-публікаціях.

Таким чином, було розглянуто причини війни, які визначають російські джерела ЗМІ. У таблиці 1.1 видно основні їх.

Таблиця 1.1 – Причини війни в Україні з погляду російських ЗМІ.

Назва джерела	Причини війни
Аргументи і факти	гігантська корупція; відкати; вибірковість судової системи; слабкий захист власності; кримінально-політичне рейдерство; офшоризація; жадібність та егоїзм еліти; поділ суспільства на бідних та багатих.
Московський комсомолец	тиск Сполучених Штатів Америки на українську владу та її повалення.
Комерсант	поклади сланцевого газу, розташовані в районі, де збройне протистояння має найзапекліший характер — між Луганськом, Слов'янськом та Краматорськом.
РІА Новини	непрофесійні дії Заходу; геноцид російсько-українського народу
Lenta.ru	державний переворот, підтриманий американськими та європейськими партнерами; чітко розроблені та сплановані дії США.
Інші джерела інформації (включаючи соціальні мережі)	політичні помилки Н.С. Хрущова; недостатня освіченість громадян України; підтримання значимості американського долара як світової валюти; підриг довіри до Росії, шляхом залучення РФ у конфлікт; тиску українських націоналістів на людей, відданих російській культурі використання України як «приманки» для Росії; рішення українського уряду призупинити процес підписання Угоди про асоціацію з Євросоюзом [15].

На основі проведеного аналізу різних інформаційних джерел можна зробити висновок, що російські ЗМІ не виділяють конкретної причини виникнення конфлікту в Україні, зате яскраво використовують різні прийоми інформаційного протиборства. У кожному джерелі інформації розкриваються різноманітні чинники війни з урахуванням тематичної спрямованості кожного ресурсу.

Розглянемо найпоширеніші прийоми, які використовуються сучасними ЗМІ у веденні інформаційної війни у діаграмі нижче.

Найбільш застосовуваний прийом ведення інформаційної війни з боку Росії є «прямим спростуванням», який застосовується щодо інформації про присутність російських військових сил на території України. Президент України, секретар РНБО України, посол США в Україні, міністр оборони США звинувачують Росію в участі у військових діях на території України. У російських ЗМІ публікується інформація про гучні заяви відомих іноземних осіб про те, що саме Росія є агресором та бере участь у війні в Україні шляхом запровадження своїх військ на південний схід країни. Російська сторона повністю спростовує це звинувачення. Це можна побачити, вивчивши сюжети та публікації різних російських ЗМІ. Наприкінці більшості сюжетів дається застереження: «Міжнародні спостерігачі жодного разу не зафіксували присутності російських військових на території Донбасу. Крім того, згідно з інформацією у російських ЗМІ, Москва неодноразово офіційно спростовувала всі звинувачення та наголошувала, що РФ не є стороною у внутрішньоукраїнському конфлікті».

Наступний прийом - це "приклеювання або навішування ярликів" - namecalling. Російські ЗМІ публікують різну інформацію про те, що у війні в Україні винні Сполучені Штати Америки (зокрема, «Московський Комсомолець», РІА Новини тощо). На думку авторів більшості сюжетів та статей, саме США веде інформаційну війну проти Росії, діючи через третій бік – Україну. США навмисно надають партнерам НАТО хибну розвідувальну інформацію, на

основі якої ті заявляють про присутність російських військ в Україні [Московський Комсомолец, Міноборони РФ: США навмисно передають в НАТО хибні розвіддані Україною [16]]. Щодо України, російські ЗМІ використовують образливі прізвиська, такі як «хохли», «бандерівці», «кропи».

Російські ЗМІ застосовують такий прийом, як "перенесення" або "трансфер" - transfer. Вони професійно та майстерно розповсюджують авторитет президента Росії, використовуючи цитування його фраз: «В Україні російських військ немає. Ми не беремо участі у громадянській війні на Донбасі» [5]. Таким чином, відбувається формування асоціативних зв'язків президента РФ з громадянами Росії, які мають цінність і значущість у оточуючих, і змушує повірити в правдивість слів глави держави.

Подібним прийомом інформаційної війни є «посилання на авторитет», «свідчення», що використовуються в сукупності з «прямим спростуванням» або «ствердними заявами». Заяви В. Путіна: В Україні російських військ немає. Ми не беремо участі у громадянській війні на Донбасі»; Г. Бентама: «Замість неіснуючих доказів присутності російських військ в Україні західні ЗМІ пропонують аргумент, що ґрунтується на софістиці, що якихось росіян та російського обладнання виявлено в цій країні. Жодна інформація, що надходить з України, не вказує на російське «вторгнення», про яке час від часу пишуть західні ЗМІ. Якщо Росія справді вторглася на територію України, то чому Київ не розірвав із нею дипломатичних відносин і зовсім не боїться російської ядерної зброї чи крилатих ракет, які можуть за лічені хвилини знищити всю армію, а також населення країни». У промові Бентама проявляється також метод «порушення логічних ланцюжків». На думку П. Білоножка: «Понад 17 років Штати готувалися до цього військового перевороту і досягли свого. Сьогодні йде війна на знищення російсько-українського народу, в якій винні Америка та провідні європейські країни» [18].

Протилежні думки, підкріплені прийомами «ствердних заяв», «навішування ярликів», висувають такі політичні діячі, як П. Порошенко: «Ціна ескалації виявиться для Росії надто високою»; Й. Столтенберг: «Немає жодних сумнівів, що у східній частині України є сильна присутність Росії. Там є російські війська, там є російська зброя, і Росія продовжує надавати допомогу та тренувати терористів»; Б. Обама: «Російські війська, які увійшли в Україну, – це не гуманітарна чи миротворча місія. Там знаходяться російські бойові частини з російською зброєю та на російських танках. Це факти, які можна довести. Вони не підлягають сумніву» [8].

Таким чином, можна зробити висновок, що думки впливових політиків та інших людей викликають позитивну чи негативну реакцію у категорії людей, на яких спрямовується маніпулятивна дія. Такі висловлювання, зазвичай, носять оцінні судження щодо людей, подій і висловлюють їх схвалення чи засудження. Таким чином, встановлюється зворотний зв'язок із населенням за допомогою ЗМІ.

Наступним прийомом інформаційної війни виступає «сяюче узагальнення» або «блискуча визначеність». Інформація про регулярну гуманітарну допомогу Україні виставляє Росію як «миротворця». На думку російських ЗМІ у гуманітарній допомозі проявляється патріотизм, єдність народу колишнього Радянського Союзу Соціалістичних Республік.

Прийом «перетасовування» або «підтасовування карток» також активно використовується російськими ЗМІ. Аналізуючи різні джерела інформації (включаючи «АіФ», «МК», «Комсомольська правда» та ін.), можна зробити висновок, що автори публікацій та статей ретельно відбирають інформацію про конфлікт на Україні, зокрема про присутність російських військових сил на території Донбасу. Наприклад, коли було здійснено державний переворот в Україні, вибиралася лише інформація, що дискредитує президента України Віктора Януковича та підпорядковані йому сили правопорядку, замовчувалося

про злочинні та агресивні дії «Майдану», про спроби фізично знищити главу держави. Замовчувалося тоді, і замовчуються нині численні порушення конституції та законів України самою владою. Йдеться про застосування збройних сил проти власного народу та численні жертви серед мирного населення. Російські ЗМІ, на відміну від українських, не публікують інформацію про докази участі РФ у військових діях на Донбасі. Таким чином, основна мета даного прийому в інформаційній війні – сформувати думку російських громадян про те, що Росія не причетна до конфлікту в Україні, що стався через помилки внутрішньої політики країни, що проводиться під впливом Заходу [11].

Прийом "свої хлопці" або "гра в простонародність" активно застосовується блогерами, які намагаються встановити довірчі відносини з контактною аудиторією за допомогою використання фраз, цитат, ідей, думок, що належать "простому народу". блоги є місцем в Інтернет-просторі, де користувачі висловлюють власну думку про який-небудь факт або ситуацію, а також відносяться до соціальних мереж.

Активно використовується такий прийом інформаційної війни, як «захоплення медіапростору». Росія виявляє втручання у діяльність засобів, ретельно «фільтруючи» інформацію, отже, повністю заперечує причетність Росії до війни в Україні. За словами телеведучого В. Познера, він не може запросити тих людей, які «представляють безперечний інтерес» – наприклад, йому не дозволили запросити до себе на передачу Бориса Немцова – політичного діяча, який виступав проти чинної державної влади та неодноразово заявляв про участь Російської Федерації в українському конфлікті [3].

Наступний прийом, який використовується російськими ЗМІ, - це «переписування історії». Цей прийом використовується Росією у довгостроковій перспективі. Наприклад, у нових єдиних підручниках з історії, які були випущені у 2015 році та почали використовуватися школярами з вересня 2015 року, було повністю переглянуто, виключено або редаговано такі історичні процеси, як

«татаро-монгольське ярмо». Так, замість татаро-монгольського ярма в концепції йдеться про систему залежності російських земель від ординських ханів.

За допомогою методу контент-аналізу було досліджено прийоми інформаційної війни в українських ЗМІ. До них відносяться:

- «негативний трансфер» щодо Кремля;
- «провокації» за фактом аварії Малайзійського Боїнга;
- «ствердні заяви» - звинувачення Росії у введенні російських військ на територію Донбасу та участі у війні;
- «посилання на авторитет» - заяви П. Порошенка, Б. Обами, Й. Стотенберга та інших відомих політичних діячів щодо причетності Росії до воєнного конфлікту в Україні;
- «очевидці подій» - інтерв'ю із затриманими російськими військовими, із постраждалими солдатами, їхніми родичами, жертвами зруйнованих будинків тощо;
- "наклеювання ярликів" - "москалі", "кацапи", "ватники", "Росія - агресор, який прагне відтворення часів СРСР і повернення до часів "холодної війни", "диктаторський режим Путіна", "імперія зла";
- «перетасовування фактів» - заяви ЗМІ про російських військових, які приїжджають на територію України замість продуктів та речей першої необхідності у машинах з гуманітарною допомогою від Російської Федерації;
- активне використання та пропаганда в соціальних мережах «вірусних мемів» щодо Росії (російсько-терористичні війська, Захід незрівнянно кращий за Росію тощо);
- поширення «чуток» - українські ЗМІ наголошували на міфі про успіхи української армії та беззастережну підтримку нової влади на сході України;
- «лякаючі теми та повідомлення»: «Коли найближчими місяцями вибухне супервулкан Йеллоустоун у США, то у світі буде п'ять років ядерної зими,

неврожаїв та голоду. Мало людей скрізь виживе, в українців без газу Росії шансів вижити мало, а в Росії через її віддаленість від вулкана народ врятується» [2];

- «громадське несхвалення» – використання таких гасел як: «Слава Україні! Героям слава!», «Слава нації! Смерть ворогам!» «Україна понад усе!»;

- «формування оточення» - формування інформаційного оточення навколо того чи іншого факту для зниження або, навпаки, збільшення його ефекту

чи ступеня довіри до нього. Таким фактом в українських ЗМІ є присутність російських військових. Висвітлення цього факту у пресі України формує у громадян негативне ставлення до Російської Федерації;

- «вірусні меми», «фейки», «вкидання» – наприклад, заява українських ЗМІ про причетність сепаратистів до ракетного обстрілу Луганська 2 червня 2014 року. Раніше прикладом фейку вважається інформація про снайперів, які розстрілювали протестувальників нібито за наказом Януковича;

- «загальний вагон», «загальна платформа»: «Жодна міжнародна організація, учасником якої є і Росія, жодна цивілізована країна світу не визнала і не визнає цей референдум та його «результати», бо у Криму стався державний злочин – захоплення влади» [6];

- «утки» та ін.

Таким чином, на основі контент-аналізу російських та українських ЗМІ, можна зробити висновок, що конфлікт на території Донбасу викликав суспільний резонанс не лише в Україні та Росії, а й у всьому світі. У зв'язку з подіями на Південному Сході України, які супроводжуються інформаційною війною, різко змінилися геополітична та економічна ситуації у світі. Крім того, в результаті проведеного дослідження було з'ясовано, що обидві сторони (українська та російська) налаштовані протилежно одна одній. В українських засобах масової інформації простежується наступальна контрпропаганда з використанням звинувачень у бік Російської Федерації, у російських – оборонна, із застосуванням захисту та прямих спростування.

1.3. Методи маніпулювання українських ЗМІ в інформаційній війні між Росією та Україною

У результатах дослідження знайшли відображення висновки, що російські ЗМІ давали більш достовірну інформацію про перебіг конфлікту. Більшість українських ЗМІ давали інформацію менш об'єктивну, ніж російські, проте слід зазначити, що на початковій стадії висвітлення даних подій обидві сторони пропорційно давали більш об'єктивну інформацію. Згодом уже з метою вирівнювання рівня впливу ЗМІ на думку світової громадськості з обох сторін допускалися спотворення, неточності та невідповідності дійсності.

Порівняльний аналіз впливу інформації у ЗМІ на громадську думку в РФ та в Україні, проведений «Левада-Центром», демонструє високий рівень інформаційного конформізму, що виявляється у взаємному негативному відношенні мешканців Росії до України (59%) та українців – до Росії (47%)) [5]. При цьому слід зазначити, що уявлення про ступінь залучення Росії до українського конфлікту сильно диференціюються російською та українською громадською думкою. Так, якщо 65% росіян вважають, що між Росією та Україною немає війни, то 63% жителів України впевнені, що країни перебувають у стані війни одна з одною та в Україні є російські війська.

Незважаючи на зростання взаємного негативного сприйняття, уявлення про те, що Росія та Україна мають бути незалежними, але дружніми державами поділяє кожен другий росіянин (52%). Лише третина опитаних респондентів вважають, що вони мають будуватися за моделлю взаємодії з іншими країнами, включаючи закриті кордони, візи та митниці. У громадській думці України громадян, які виступають за «відкриті кордони», зараз 43 % [5].

Порівняльний аналіз низки публікацій у російських та українських ЗМІ свідчить, що має місце типовий випадок маніпуляції масовою свідомістю через ЗМІ як ключовий елемент психологічних операцій та інформаційної війни. Це свідчить про те, що війна (навіть інформаційна) не може бути односторонньою.

Ми бачимо досить високий ступінь подібності в методах маніпулювання, що цілком зрозуміло, оскільки прийоми і способи спотворення інформації та посилення емоційного впливу є універсальними. І з того, і з іншого боку цим займаються люди, які добре володіють технологією та методами впливу, які використовують різні прийоми спотворення інформації для досягнення поставленої мети. Ця мета досягається рахунок таких неетичних прийомів, як компромат і поширення чуток і пліток через ЗМІ, які мають комунікативним резонансом. На наш погляд, весь комплекс подібних прийомів та методів можна охарактеризувати як провокаційні технології, спрямовані на дезінформацію суспільної думки та дезорієнтацію суспільної свідомості населення як з одного, так і з іншого боку. Про наслідки подібного маніпулювання масовою свідомістю у сфері політики свідчать дані опитувань громадської думки як у Росії («Левада-Центр»), так і в Україні (Київський міжнародний інститут соціології).

Проведений аналіз свідчить, що в інформаційній війні між Росією та Україною дедалі ширше використовуються технології, що імітують підвищення певності шляхом ескалації недовіри. У тому числі інформаційна блокада, що дозволяє маніпулювати свідомістю людей; пропаганда, спрямовану відволікання уваги реальних проблем у суспільстві та інші методи. Ініціатори подібних технологій не можуть не розуміти трагічних наслідків їх застосування для народу, але прагнення до досягнення сьогохвилинних інтересів є для них виправданням такої політики. Звичайна людина (неважливо хто вона – українець чи російська) не в змозі усвідомити об'єктивність та достовірність інформації, тому що найчастіше більшість громадян є пасивним об'єктом інформаційного впливу: не витрачає ні душевних та розумових сил, ні часу на те, щоб засумніватися у повідомленнях ЗМІ [36].

У 2015 р. на форумі «Валдай» Президент Російської Федерації В. В. Путін сказав: «Глобальний інформаційний простір сьогодні трясуть війни. Агресивно нав'язується єдино правильна думка і трактування подій, підтасовуються і

замовчуються певні факти. Влада країн, які, здавалося б, завжди апелювали до цінностей свободи слова, до вільного розповсюдження інформації, як часто ми про це чули за старих часів, тепер намагаються перешкоджати поширенню об'єктивної інформації. І будь-яку іншу точку зору, відмінну від їхньої власної, оголошують ворожою пропагандою, з якою треба боротися, причому явно не демократичними засобами» [2]. У разі сучасної трансформації медійного поля кожна з протиборчих сторін подає одні й самі факти з урахуванням власних інтересів і завдань. Безглуздо розглядати російсько-український конфлікт виключно як конфлікт Росії та України, оскільки сам він є частиною великої геополітичної сутички. Склад учасників цього конфлікту набагато ширший, ніж ці дві держави. У світі інформаційна війна є всеосяжною, її учасниками є все: ЗМІ, політики, різні НКО, деякі міжнародні організації.

Російсько-українську інформаційну війну умовно можна поділити на три фронти [4, с. 67].

1. Військово-політичний. Головною ділянкою цього фронту був і лишається Донбас. Світові ЗМІ, політики, блогери – ніхто не міг і не хотів залишатися осторонь. Росію звинувачували у вторгненні, окупації та навіть застосуванні тактичної ядерної зброї в районі донецького аеропорту проти «кіборгів». Росія ж, у свою чергу, наполягала на тому, що не є стороною конфлікту і жодних військ не вводила. Возз'єднання Криму з Росією в українському та західному інформаційному просторі подається не інакше, як анексія. Ведуться міркування про «референдум під дулами автоматів», при цьому жодні факти (фото відеосвідчення, розповіді очевидців, у тому числі високопоставлених європейців) не можуть «перекричати» цей хор легковажних упертих, надто вже велика втрата для США.

2. Історичний. У більшості епізодів на цьому фронті Україна воює навіть не з Росією, а сама із собою. А Росія просто спостерігає і вустами політиків, дипломатів і ЗМІ робить колкі зауваження. З моменту розпаду СРСР у свідомість

українських громадян наполегливо вбивається міф про голодомор як геноцид українського народу. Однак при цьому в Україні не прийнято згадувати про те, що в той же час голод був не лише в Україні, а й у Поволжі, Казахстані та інших регіонах, як не прийнято обговорювати і те, що голод в Україні косив не лише українців. Все це залишається за кадром, оскільки такі деталі «зводять нанівець» та наявність самого голодомору. Іншим епізодом «історичної» творчості є міф про велику українську цивілізацію, чи не прабатьку всіх інших, проте тактовно замовчується, що самої держави України ніколи раніше як самостійного суб'єкта не існувало. Героїзація бандерівців та інших їм подібних «героїв» Другої світової війни – ще одна важлива частина сучасної української ідеології, однак у цьому випадку навіть поляки, відомі русофоби, не поділяють оптимізму українських «істориків», вони добре пам'ятають, що насправді творили ці «герої».

3. Економічний. Газове питання постійно викликає розбіжності між Україною та Росією, які виливаються у медіапростір обох держав. Ключовими претензіями тут є претензії з боку України щодо несправедливості ціни за газ (саме для України), і саме така думка нав'язується обивателю.

Як пише В. І. Сапунов, «інформаційна війна, розв'язана українськими ЗМІ проти Росії та проти того, що іноді називають Південним Сходом України (насправді – Новоросії), глобальна, багатогранна та приречена приковувати увагу дослідників масової комунікації, особливо фахівців з маніпулятивним технологіям» [5]. До основних стратегічних аспектів української медіапропаганди він відносить: ізоляцію адресата (наприклад, створення такого медіапростору, в якому практично повністю виключено протилежний погляд на події на Майдані та громадянську війну), перекладання відповідальності (наприклад, покладання відповідальності на інший бік за обстріл контрольованих нею міст)) і т.д.

Таким чином, за українською інформаційною війною досить чітко видно тези і риторика американської пропаганди, що історично ставила в основу

відверту і грандіозну брехню, фабрикацію фактів, повне заперечення іншої точки зору при значній ізоляції адресата, коннотативно-денотативну обробку та подвійні стандарти. Українські ЗМІ часто використовують такі маніпулятивні прийоми: бездоказові твердження (наприклад, про те, що до стрілянини в Києві могли бути причетні співробітники ФСБ РФ, які перебували у місті); заміну понять; подвійні стандарти (наприклад, Україні можна було отримати незалежність від СРСР, а Криму від України – ні; загарбників урядових будівель у Києві називають «героями Майдану», а на південному сході – бандитами та сепаратистами); фабрикація фактів та ін [19].

Таким чином, російсько-українська інформаційна війна при висвітленні подій здебільшого стосується трьох аспектів: воєнно-політичного, історичного, економічного. Застосовувані засоби та методи інформаційної війни у ЗМІ впливають на свідомість людей, конструюючи такі образи соціальної реальності, які вигідні тій чи іншій стороні.

ЗМІ стали основним інструментом маніпулювання громадською думкою. Технічні досягнення інформаційної епохи перетворили ЗМІ на потужний інструмент впливу, здебільшого руйнівного. Тому так важливо викривати подібну інформацію не лише на рівні блогерів в Інтернеті, а й у наукових статтях. Якщо численні напрацювання використовувати у мирних цілях – більше показувати матеріалів про страждання обох сторін, пояснювати мотиви вчинків протилежної сторони, формувати варіанти мирного вирішення процесу, – інформаційна війна поступиться місцем мирному співіснуванню.

РОЗДІЛ 2. ДОСЛІДЖЕННЯ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ РОСІЙСЬКОЇ ФЕДЕРАЦІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

2.1. Причини, передумови, цілі агресії Росії проти України

Україна – плацдарм інформаційної війни, де окрім свисту свинцевих куль ми чуємо і наративи російської пропаганди. Мовляв, Україна — маріонетка Заходу, на кожному кроці проклятий фашизм і русофобія, в Україні набирає обертів громадянська війна, і взагалі це держава, яка не відбулася.

Російська пропаганда в Україні забезпечує інформаційні та соціально-психологічні умови для реалізації військових, економічних та політичних цілей Росії в умовах збройного конфлікту. Для цього активно використовується дезінформація, мова ненависті, навішування ярликів, викривлення фактів історії й сучасності та інші методи пропаганди та маніпуляції масовою свідомістю [1].

Для того, щоб кожний меседж влучав прямо в ціль необхідна широко розгалужена мережа, котру РФ вдалося вибудувати під керівництвом владної верхівки – Кремля. За його прямого чи опосередкованого контролю ЗМІ всередині Росії просувають необхідний текст споживачам медійної продукції; за допомогою прихильників «русского мира» меседжі перетинають кордон і опиняються на території України, де завдяки проросійським каналам, «незалежним» інтернет-виданням потрапляють в маси адаптувавшись до потреб і смаків локальної аудиторії.

Не залишилася без уваги і західна аудиторія, адже на неї зосереджують свою діяльність інформаційні агентства, серед яких найвідоміші RT і Sputnik. Для того, щоб зачепити якомога більшу кількість людей та замаскувати реальні політичні цілі, владна верхівка – Кремль активно використовує місцевих посередників, так званих проксі, що поширюються необхідні для неї повідомлення. Причиною зростання таких проксі в Україні стала заборона

українським урядом ряду російських соціальних мереж та телеканалів в 2015-у році.

В цілому варто зазначити, що владні меседжі поширюються в основному у формі наративів.

Наратив є головним складовим елементом дезінформації, адже відповідає за її сталість та ефективність, і складається з великої кількості компонентів від фейків до замовчування та подання правдивої інформації у бажаному світлі.

Ключовим об'єктом для визначення та дослідження наративів російської пропаганди про Україну є телебачення. Попри шалений розвиток онлайн-медіа та соціальних мереж, телебачення можна впевнено назвати основним каналом поширення новин для значної частки аудиторії, а саме 74% в Україні. Таким чином значний масштаб охоплення робить телевізійні канали екстра важливим інструментом для просування стратегічно значимих наративів для інформаційної політики РФ [10].

Формування наративів здійснюється завдяки вмілому вириванню з контексту, фейкам, котрі є структурною його одиницею, підтриманням тієї інформації, що діє в необхідних рамках і витіснення тієї, що в ці рамки не вписується – підбір фактів, замовчування. Ключова роль відводиться саме створенню дисбалансу між позитивом і негативом: максимальний акцент на висвітлення новин негативного змісту дає змогу спотворити бачення ситуації глядачем. Домінантними стають погляди наратора, а реальні факти виходять на другий план.

Під час роботи мною було досліджено російські наративи в інформаційному просторі України шляхом власних спостережень та аналізу медіа-контенту, а також за допомогою вивчення методології дослідження, звітів, чисельних показників щодо дезінформаційних наративів під час місцевих виборів 2020 року від ГО «Детектор Медіа».

Показники подано за період дослідження семи тижнів, що припали на період розгортання місцевих виборів 2020 року з 7 вересня по 25 жовтня.

Варто зауважити, що коли починаєш детально розбирати на складові російську пропаганду, то розумієш, що вона не є всепоглинаючою і всюдисущою, адже в загальнонаціональному медіапросторі вона зосереджена буквально в десятку телеканалів і онлайн-видань.

«Україна – недодержава»(failed state) [44]

Даний наратив російської пропаганди був найбільш згадуваним при дослідженні впродовж семи тижнів – 337 згадок. Він містить в собі критику діючого уряду, зокрема глави держави В.Зеленського, а також окремих представників центральної влади. Хоча варто зауважити, що подекуди є і обґрунтовані думки, щодо тих чи інших дій, але вони подаються тотально, ставлячи під сумнів існування України як суверенної, незалежної.

2.2. Агресивна сутність політики державного керівництва Росії проти України

Патріотично налаштована частина українського суспільства вітає санкції проти проросійських каналів, прокремлівська опозиція в Раді називає їх війною зі свободою слова. Що кажуть медіаексперти та правозахисники?

Все відбулося блискавично: президент України Володимир Зеленський своїм указом ввів в негайну дію рішення Ради національної безпеки і оборони (РНБО) "Про застосування персональних спеціальних економічних та інших обмежувальних заходів" (санкцій) "- і в результаті з ефіру в той же день, 2 лютого, зникли три проросійських загальнонаціональні канали: 112, News One і ZIK.

Власник каналів, що потрапив під санкції - депутат проросійської партії "Опозиційна платформа - За життя!" (ОПЗЖ) Тарас Козак. Втім, Козака називають лише формальним власником заблокованих телеканалів: вважається, що фактично вони належать одному з лідерів ОПЗЖ Віктору Медведчуку - куму

президента РФ Володимира Путіна, якого багато хто в Україні вважає головним "внутрішньо українським агентом Кремля".

Введення в дію указу РНБО, що спричинило за собою закриття телеканалів, розлютило прокремлівськи налаштовану опозицію у Верховній Раді. Співголова парламентської фракції ОТЗЖ Вадим Рабинович в емоційному виступі в парламенті назвав влади "чортами", звинуватив президента Зеленського в тому, що він "душить свободу слова", пригрозив йому імпічментом і, йдучи з трибуни, проспівав "Вставай, страна огромная" [25].

Патріотично налаштована більшість політиків і громадських діячів, навпаки, вважали рішення РНБО і президента Зеленського давно назрілим кроком щодо захисту інформаційної безпеки України і необхідним заходом у боротьбі з антиукраїнською пропагандою всередині країни. На їхню думку, заблоковані телеканали перетворилися в "пропагандистський смітник Кремля", ставши рупором проросійської інформаційної політики проти України на тлі війни в Донбасі, яка триває вже сьомий рік. Медіаексперти і правозахисники, в свою чергу, хотіли б почути від президента обґрунтування таких жорстких дій.

Попрання свободи слова чи доцільні санкції?

Збережена з радянських часів Національна спілка журналістів України оприлюднила заяву, де назвала введені санкції "нехтуванням свободи слова", "надзвичайною ситуацією" і "інформаційним вибухом, який шокує міжнародні інститути". Глава союзу Сергій Томіленко збирається оскаржити санкції в Міжнародній та Європейській федераціях журналістів і в офісі ОБСЄ з питань свободи ЗМІ. Разом з тим Незалежна медіа-профспілка України, що входить до складу Міжнародної федерації журналістів, закликала українську владу відокремлювати пропагандистські ресурси від класичних ЗМІ і висловила стурбованість прецедентом "непрозорих рішень керівництва держави щодо будь-яких медійних організацій".

Голова правління громадської організації "Інтерньюз-Україна" Костянтин Квурт в бесіді з DW не згоден з тими, хто звинувачує українську владу в наступі на свободу слова. Він вважає, що вступ в дію санкцій, що призвело до закриття телеканалів, це "спроба держави захистити українську політичну націю від ворожої пропаганди". Демократичні суспільства усього світу все ще безсилі перед тим, що путінський авторитарний режим використовує свободу слова для поширення дезінформації в якості елемента гібридної війни, говорить Квурт.

Юрист київського "Інституту масової інформації" Алі Сафаров підкреслює, що введені Зеленським санкції відповідають законам України, а обмеження свободи слова в разі загрози держбезпеки передбачено Європейською конвенцією з прав людини та рішеннями Європейського суду з прав людини. У той же час той факт, що влада не оприлюднила результати розслідування Служби безпеки України, які, власне, і стали причиною введення санкцій, не дозволяє оцінити обґрунтованість рішення РНБО, відзначає Сафаров [12].

Експерти: хотілося б більшої прозорості

Українські ЗМІ припускають, що підставою для санкцій проти близьких до Медведчука компаній могли стати розкриті СБУ поставки вугілля з непідконтрольних Києву територій Донбасу, кошти від яких надходили в Україну для фінансування структур Козака. "Якщо ці телеканали дійсно фінансувалися через ці схеми, тоді це все взагалі не про свободу слова", - сказала DW представник в Україні міжнародної правозахисної організації "Репортери без кордонів" Оксана Романюк.

Як і більшість медіаекспертів України, правозахисниця звертає увагу на те, що телеканали, які потрапили під санкції "просували проросійські наративи, запрошували в ефір численних псевдоекспертів і займалися жорстким піаром тільки однієї партії - ОТЗЖ". Романюк називає заблоковані канали "партійними рупорами, що ретельно вичищали будь-яке інакомислення в своєму ефірі". При цьому вона підкреслює, що Україна, як демократична правова країна, "повинна

пройти в цій ситуації потрібний тест: дії повинні бути законними, мета - служити захисту національної безпеки, а застосування санкцій - бути пропорційним рівню загрози".

Представник німецької міжнародної журналістської мережі n-ost, що спеціалізується на Східній Європі, Крістіан-Жолт Варга (Christian-Zsolt Varga) також не виключає правомірності заборони проросійської пропаганди в Україні. При цьому він відзначає, що якби закриття проросійських телеканалів відбулося в результаті рішення суду, якому передувала б дискусія в ЗМІ і суспільстві, яка розкриває суть ворожої пропаганди з приведенням доказів, це могло б зміцнити правову державу в Україні.

"Чому Зеленський не видав свій указ набагато раніше? Багато хто говорить, що це пов'язано з внутрішньополітичними мотивами, з тим, що рівень підтримки його партії падає, а близькою до заборонених телеканалів політсила (ОТЗЖ - Ред.) - зростає. Все це має неприємний присмак ", - зазначає німецький експерт.

Об'єктом ненависті в першу чергу є людина з відмінними поглядами. Він сприймається як ворог, що підлягає безумовному знищенню. Мета такого пропагандиста: придушити волю такої людини, налякати її, не дати їй морального права користуватися базовими правами людини [58].

Причому мова навіть не йде про поширення неправдивих відомостей про події - застосовуватися у повному обсязі вигадані, які базуються на фактах словесні конструкції, які принижують людей з іншими поглядами на соціальному і біологічному рівні.

У цьому ключі з великих ЗМІ працюють телеканали «5 канал», «Прямий», «Еспресо ТВ», Інтернет-портали «Обозреватель», «Апостроф», «Цензор.НЕТ» та інші.

Головною мішенню ненависті пропагандистських українських ЗМІ і блогерів є громадяни України, які тяжіють до російської культури, і, звичайно ж, практично всі жителі Росії - від політиків до селян.

Всім їм в жанрі трансляції ненависті відмовляють навіть у праві називатися людьми. Для позначення цієї категорії співгромадян і сусідів застосовуються евфемізми «ватники», «колоради», «Сепар», «путіністи», «москалі» і т.д. або, в кращому випадку, пояснюють епітети типу «пропутінський», «антиукраїнський» та інші.

Постійно принижується національна культура («всі росіяни - п'яниці»), особливості національного характеру («російські злі, ледачі»), соціальні відносини («російські бандити, безкультурні, ходять в постолах») і навіть генетики («росіяни не слов'яни, а нащадки татар та фінно-угрів») і особливостей національної кухні (« росіяни не вміють готувати, їдять всяку гидоту »).

Можна оцінити пасаж, поширений на днях в соціальній мережі «Твіттер» українськими блогерами під копірку через систему бот-акаунтів:

«Повернулася (-вся) з України. Привезла (-віз), як завжди, чемодан їжі: сир, шинка, спаржа, салати, хліб. У Росії такого або немає, або високі ціни. Завантажила (-в) в холодильник і дізналася (-вся), що Путін виводить РФ в п'яту економіку світу. Угу. Тільки постолити зняти » [54].

Тут абсурдно все - починаючи з перевезення салатів і спаржі (чисто український продукт) на тисячі кілометрів в валізі до висновків про російську економіку на основі особистих кулінарних уподобань. Причому умовний (насправді - вигаданий) автор цього опусу сам живе в ненависній їм Росії. Зрозуміло чому - жителі цієї країни зараз в середньому в кілька разів багатші, ніж жителі України. Звичайно, перші насправді можуть собі дозволити краще харчування, але це не має значення - логіка тут недоречна.

Часто трансляція ненависті робиться не в узагальнених виразах, як в наших прикладах, а гранично грубо, часом на рівні майданної лайки. Досить згадати молоду жінку, вбиту на Донбасі разом зі своїм немовлям, названу українськими блогерами «самкою колорада».

Найдивовижніше, що чим далі, тим більше пропаганда ненависті знаходить відгук у серцях українців. Це технічно простіше для пропагандистів і легше сприймається все більш тупішими масами. Шлях вниз по сходах моральності легкий, але в кінці його тільки морок безумства.

2.3. Сучасний стан гібридної війни Російської федерації проти України

На кримських сайтах нерідко використовують різні маніпуляції з назвами. На сайті «Кримські новини» таких випадків зафіксовано 106, сайт «Новини Криму» нехтував цим стандартом 98 разів, а сайт «Forpost» - 60 разів.

Наприклад, на сайті «Кримські новини» назву новини «Українці кинулися вступати в кримські ВНЗ» [Українці кинулися вступати в кримські вузи / crimea-news.com, 21.06.2019. <https://bit.ly/37xIKcY>] - судження автора, нічим не підтверджене в тексті публікації.

На сайті «Новини Криму» в заголовку є твердження, що Україна стежить за російськими військовими кораблями, засноване лише на припущеннях [Україна стежить за російськими військовими кораблями / Новини Криму, 10.12.2018. <https://bit.ly/2GtUbGN>].

Автори севастопольського сайту «Forpost» часто змішують факти з оцінками. Наприклад, новина під заголовком «Україна заганяє себе в глухий кут в Азовському морі», містить твердження, що Україна навмисно спровокувала Росію на застосування бойової сили в Керченській протоці [Україна заганяє себе в глухий кут в Азовському морі / ForPost, 25.11.2018. <https://bit.ly/2vvi8LF>]. Ці судження не підкріплені доказами.

В іншій новині на цьому сайті твердження, що «кір в Севастополь завезли з України», джерелом має тільки висловлювання місцевої чиновниці [До Севастополя завезли кір з західної України / ForPost, 19.11.2018. <https://bit.ly/2O7eU7p>].

На сайті «Аргументи тижня Крим» новина має заголовок: «Україна повідомляє, що в Армянську загинули всі птахи». У тексті публікації висловлено думку про те, що українські ЗМІ обманюють читачів, але які саме медіа допускають брехню, автор публікації не пише [Україна повідомляє, що в Армянську загинули всі птахи / ForPost, 11-09-2018. <https://bit.ly/2S080Cl>].

Іноді заголовки не відповідають змісту новини. Так, в публікації «Рада просить Порошенка оголосити війну Росії» [Рада просить Порошенка оголосити війну Росії / ForPost, 22-12-2018. <https://bit.ly/2RU69ic>] йдеться лише про те, що один з українських депутатів тільки подав на розгляд Верховної Ради проект розробленої ним постанови.

Іноді сайти під виглядом новин публікували повідомлення, які можна розцінювати як пропаганду війни. Наприклад, на сайті «Forpost» в новинній стрічці опубліковано повідомлення «Провокації України біля Криму - новий виток ескалації конфлікту, - Пінчук». Публікація заснована на висловлюваннях бойовиків Донбасу, які закликають готуватися до ескалації війни з Україною [Провокації України біля Криму - новий виток ескалації конфлікту, - Пінчук / ForPost, 24-12-2018. <https://bit.ly/38KujmE>]. «Така системна проблема, як нинішні взаємини з псевдодержавою Україною, не вирішить сама себе. Проблема не розсмоктується з часом, проблема стає тільки більш гострою, - констатував Андрій Пінчук. - Це не заклик до війни, до якихось різких самостійних кроків - це констатація політичного тренду, який очевидний » [51].

«Відповідно, ми всі повинні бути готові до того, щоб перервати наше відносно мирне існування і відновити те, чим ми спочатку займалися. Іншими словами, ми повинні бути готові до війни », - уклав Бородай.

Деякі кримські сайти регулярно використовують в якості першоджерела інформації так звані «спецсайти». Це видання, що не публікують своїх редакційних даних, які не повідомляють про редакційну політику, регулярно і повсюдно порушують стандарти журналістики, які займаються поширенням

ненависті, пропаганди війни і насилля, іншими видами маніпуляцій з громадською свідомістю. До таких сайтів можна віднести онлайн-ресурси «Ньюзфронт», «Політнавігатор», «Новорос.інфо», «Російська весна» та інші. Опитування громадян на вулицях ґрунтуються на маніпулятивних питаннях, на які люди дають передбачувано потрібні автору відповіді [Голосування севастопольців про повернення на Україну зібрав мільйон переглядів / ForPost, 29-04-2019. <https://bit.ly/38JzHpB>].

При цьому коментарі під такими публікаціями, що містять мову ворожнечі, редакція сайту не модерує. У деяких публікацій Україна називається «незалежною» [Поклонська: очевидний безславний кінець влади України / ForPost, 01-12-2018. <https://bit.ly/2uIVZZH>].

Новини також іноді складаються з висловлювань різних політиків, політологів, представників влади та інших діячів, які поширюють дезінформацію, використовують маніпуляції або висловлюють різні провокаційні припущення про Україну. Іноді в якості приводу для новини використовуються цитати з повідомлень в соцмережах одіозних публічних осіб [Олексій Панін вирішив виступити на «Євробаченні-2019» за Україну / crimea-news.com, 28.02.2019. <https://bit.ly/2O7ULy7>] [53].

Наприклад, в рубриці «Новини» на сайті «Forpost» є публікація, основне джерело якої - «розслідування» політика Шарія про іншого політика - Семена Семенченко. Це розслідування викликає серйозні сумніви в достовірності. Інших джерел інформації про цю справу в тексті повідомлення немає. Позиція Семенченко в матеріалі відсутня [Шарій розповів, як Семену Семенченко порвали рот в Севастополі / ForPost, 12.10.2018. <https://bit.ly/2RBQZzo>]

Для моніторингу було обрано сім медіа, які працюють на тимчасово непідконтрольною Україні території Луганської та Донецької областей. Всього було використано для аналізу 3895 новин за обраними для моніторингу ключовими словами. Так як обсяг виявлених порушень українського

кримінального законодавства про заборону мови ненависті і пропаганди війни досить великий, так як необхідно більш детально проаналізувати всі ці повідомлення, в доповіді розглянуті лише загальні тенденції і види таких порушень. Докладний кількісний і якісний аналіз обраного контенту буде представлений в наступній інформаційно-аналітичній доповіді.

На непідконтрольній Україні території ОРДЛО під виглядом новинних сайтів працюють пропагандистські ресурси, які системно поширюють ненависть, в тому числі у вигляді закликів до масового знищення і українців, і росіян, і жителів окупованих територій. Такі заклики містяться на цих сайтах в формі коментарів під новинними повідомленнями про Україну [57].

На деяких сайтах «ЛНР / ДНР» новинні стрічки майже повністю складаються з висловлювань лідерів місцевих окупаційних адміністрацій, Інформація про Україну, яка поширюється цими сайтами під виглядом новин, нерідко складається лише з оціночних суджень і слів представників окупаційної влади, в тому числі і кримських. Наприклад, на сайті ДНР опубліковано повністю надавати недостовірну інформацію про суму збитків, яких нібито зазнав Крим, перебуваючи в складі України. У тексті новини міститься твердження про те, що «економічні втрати Криму за час його перебування в складі України склали 2,5 трильйона рублів». Єдине джерело цієї інформації - заява окупаційного «парламенту» Криму [Україна отримала фінансування для досліджень в Криму і Донбасі / ДНР24, 01.03.2019. <https://bit.ly/334VbM9>].

Іноді такі недостовірні висловлювання спрямовані на залякування місцевих жителів ескалацією бойових дій з боку України. Деякі повідомлення є дезінформацією, яка розповсюджується з посиланням на «дані розвідки ДНР». Зокрема, на сайті «ДТРК ЛНР» майже всі новини викликають сумніви в достовірності.

Наприклад, у новини під заголовком «УкроСМІ прибутку в зону «ООС» для фальсифікації фактів обстрілу Золотого-5 з боку ЛНР», є тільки одне джерело

- «поліція бойовиків і представників місцевих силових структур ЛНР» [УкроСМІ прибутку в зону «ООС» для фальсифікації фактів обстрілу Золотого-5 з боку ЛНР / gtrklr.com, 24.03.2019. <https://bit.ly/3aR50kj>]. На сайті «Горлівка.today» є фраза: «повідомляється, що ВСУ обстріляли місто» [ВСУ обстріляли Горлівку, частина міста залишилася без світла / gorlovka.today, 07.06.2019. <https://bit.ly/2U2V6WB>].

Джерело цієї інформації не вказано. На сайті «Донецьке агентство новин» більше половини повідомлень про Україну мають єдине джерело - відомості від окупаційної влади [39].

Наприклад, новина озаглавлена «Страх і ненависть в Держинську: Бойовики «Айдара» влаштували терор місцевим жителям» [Страх і ненависть в Держинську: Бойовики «Айдара» влаштували терор місцевим жителям / ДАН, 08.05.2019. <https://bit.ly/2RyB18X>]. Фактично весь текст заснований на висловлюванні представника «народної міліції ДНР», без найменших спроб підтвердити цю інформацію. Схожа ситуація і на сайті «Луганського інформаційного центру». Замість новини сайт публікує витяг з повідомлення окупаційних властей, називаючи «карателями» українських військових. «За завданням українських карателів він займався збором і передачею противнику даних про радіочастоти підрозділів Народної міліції ЛНР і відомостей військового характеру, розголошення яких могло призвести до втрати особового складу, озброєння і військової техніки» [Верховний суд ЛНР засудив мешканця Алчевська до 12 років ув'язнення за держзраду - МГБ / lug-info.com, 16.05.2019. <https://bit.ly/2U2WFE7>], - пише сайт. Відокремлення фактів від коментарів Ще один популярний прийом - маніпуляції з назвами, коли оціночні судження в заголовку видаються за факти, тоді як в самому тексті новини ці думки виявляються всього лише припущеннями однієї людини, названого експертом. Точно так само використовуються і висловлювання політиків, в тому числі російських. Іноді такі маніпуляції застосовуються і для пропаганди війни. Наприклад, одна з новин на сайті «ДНР 24» називається «В разі настання на

Донбас Росія перенесе кордон». У тексті публікації міститься заклик першого заступника голови комітету Держдуми РФ з оборони Олександра Шерін, що вимагає від РФ захищати росіян на Донбасі [В разі настання на Донбас Росія перенесе кордон / ДНР 24, 31-05-2019. [https:// bit.ly/2O80ggp](https://bit.ly/2O80ggp)].

Іноді оцінки журналіста виносяться в назву як факти. У самому ж повідомленні немає прямих посилань на джерела, лише тільки такі узагальнення, як «російські ЗМІ», «наші джерела», «як стало відомо». У тексті новини також є узагальнення: «як нам підказують», «судячи з усього».

Суміш фактів і оцінок представлена в різних варіаціях. Наприклад, в новини про те, що Україна забруднила річку викидами, мова йде про пробах води, зроблених в селах, повністю підконтрольних «ЛНР», що знаходяться в тилу, де немає бойових дій, причому неподалік від кордону з РФ. Ніяких доказів участі України в забрудненні водойм в тексті немає, крім слів чиновника «Мінприроди ЛНР» [Україна виробила несанкціоноване скидання стічних вод в Сіверський Донець - Мінприроди ЛНР / lug-info.com, 08-02-2019. <https://bit.ly/2RxwEuY>]. Ще один приклад такої маніпуляції - новина, заснована виключно на висловлюваннях місцевого керівництва, що поширює нічим не підтверджену інформацію про те, що в «ЛНР» їдуть навчатися діти з решти України, яку вони називають окупованою або тимчасово непідконтрольною «ЛНР» територією [Приплив студентів з України свідчить про затребуваність освіти ЛНР - Пасічник (ФОТО) / lug-info.com, 01-03-2019. <https://bit.ly/36ysoxq>].

Описуючи ситуацію в Криму, автори текстів на цих сайтах подають однобічну картину без позиції української сторони. Ще один популярний прийом - цитування представників окупаційної влади без необхідності. Наприклад, на сайті ДНР24 під виглядом новини опубліковані цитати голови «Держради» Криму Константинова, який коментує вбивство лідера бойовиків Захарченко. Також в новині вставлено обіцянку Константинова надати гуманітарну допомогу Донбасу. При цьому в тексті новини не вказано коли, в якому вигляді і в якому

обсязі буде надаватися обіцяна допомога [У Криму пообіцяли продовжити підтримку жителів Донбасу / ДНР24, 05.09.2018. <https://bit.ly/2TD3RGb>].

Пропаганда війни є кримінальним злочином і заборонена міжнародними стандартами прав людини, а також кримінальним кодексом України. Однак на сайтах окупованих територій такий контент періодично публікується, не в останню чергу - під виглядом новинних повідомлень.

Наприклад, на луганському сайті МІА «Исток» розміщена публікація, названа «Історичне правило: Для Криму необхідний тил - Новоросія» містить пропаганду війни з Україною [42].

«Політолог зазначає, що проблема півострова вирішується або наступальною операцією, або контролем над територіями Новоросії, але російська влада на даний момент вибрала найгірший варіант - ослаблення військово-політичного, економічного і демографічного потенціалу південноруських територій, тобто України. На думку Ростислава Іщенко, порожнечу на цих територіях все одно заповнять ворожою силою, тому рано чи пізно доведеться йти по шляху поділу України », - пише сайт [Історичне правило: Для Криму необхідний тил - Новоросія / miaistok.su, 18-03- 2019. <https://bit.ly/2Rx2J66>].

Ще один прийом маніпуляції свідомістю читачів - інформаційна легалізація окупації. Наприклад, на сайті ДАН в репортажі з Криму міститься ні чим не підтверджене висловлювання про те, що «п'ять років тому на півострові пройшов загальнокримський референдум, на якому більшість мешканців - понад 95 відсотків - проголосували за приєднання до Росії» '[Узагальнення: Жителі Криму п'яту весну в складі РФ зустріли святковими гуляннями і великим будівництвом / ДАН, 18.03.2019. <https://bit.ly/2TRC3wJ>].

Висновок

Результати дослідження показали, що новини деяких українських регіональних сайтів про Крим, переселенців і біженців часто публікуються з

ігноруванням стандартів журналістики. В основному такі приклади зафіксовані на локальних сайтах, які працюють в Одеській, Вінницькій та Херсонській області.

Всі досліджені публікації представлені в новинних рубриках на сайтах, які позиціонують себе як інформаційні видання. Часом це вводить в оману читача, який отримує під виглядом регіональних новин, створених професійними журналістами, низькоякісний контент з дезінформації, пропаганди та прихованої політичної або комерційної реклами

Так, на всіх досліджуваних сайтах дуже велика кількість новин, в яких використані повідомлення з інших інформаційних ресурсів, але прямих гіперлінків на першоджерела немає, лише текстова згадка медіа, звідки журналісти взяли інформацію, наприклад, «як повідомляє ВВС». В такому випадку порушуються правила копіпаста контенту, наявні на сайтах-першоджерелах. Як мінімум в 35 новинах, опублікованих в новинних стрічках, були виявлені ознаки прихованої політичної та комерційної реклами. Сайти окупованого Криму

На сайтах, які працюють в окупованому Криму, новин, написаних з порушеннями стандартів журналістики більше, ніж в українських медіа. Працівниками Державтоінспекції зафіксовано в середньому 19% новин, написаних не по стандартам.

Онлайн-медіа, що працюють в Криму, переважно використовують в новинах російську риторику. Першоджерелами в багатьох новинах виступають російські інформаційні сайти. Окупацію Криму називають «приєднанням». Ці медіа здійснюють глобальну політику інформаційної легалізації окупації, називаючи її проведенням «чесного референдуму» і «вільним волевиявленням громадян».

Інформуючи про події на материковій частині України, нерідко кримські сайти публікують неаргументовані оціночні судження і нічим не підтвержені «факти».

У текстах новин на кримських сайтах міститься мова ненависті в м'яких формах. Цей вид порушень в процентному відношенні незначний у порівнянні з іншими випадками нехтування стандартами (менше 1% від загальної кількості). Однак ситуація ускладнюється досить високим рівнем наявності мови ненависті в коментарях під новинами, в яких переважає нетерпиме ставлення до різних етнічних, релігійних і вразливих соціальних груп. При цьому коментарі не модеруються адміністраціями таких сайтів. Найчастіше такі коментарі з'являються на сайті «Forpost».

Деякі кримські сайти регулярно використовують як першоджерело інформацію так званих «спецсайтів». Це видання, що не публікують своїх редакційних даних, які не повідомляють про редакційну політику, регулярно і повсюдно порушують стандарти журналістики, які займаються поширенням ненависті, пропаганди війни і насильства, дезінформацією, іншими видами маніпуляцій з громадською свідомістю.

До таких сайтів можна віднести, серед інших, онлайн-ресурси «Ньюзфронт», «Політнавігатор», «Новорос.інфо», «Російська весна».

РОЗДІЛ 3. ПЕРСПЕКТИВИ УРЕГУЛЮВАННЯ ГІБРИДНОЇ ВІЙНИ МІЖ РОСІЄЮ ТА УКРАЇНОЮ

3.1. Шляхи врегулювання інформаційного російсько-українського конфлікту

Навряд чи зміна влади в Україні дає підстави прогнозувати кардинальні, поворотні зміни у зовнішньополітичному курсі країни. У всякому разі, початок президентської каденції В.Зеленського позначено спробами поновлення системи управлінського істеблішменту, клінчу йдуть з парламентом і досить обережним позиціонуванням на зовнішній арені в зафіксованих раніше координатах. Період адаптації і самоствердження нового Президента включає і парламентські вибори, і багато що залежатиме від розстановки сил у Верховній Раді. Мова скоріше буде йти про зміну зовнішньополітичного стилю (що вже простежується), про пролонгації основних зовнішніх векторів (ЄС, НАТО, США) і спробах пошуку локальних компромісів на російському напрямку.

З іншого боку, в українському континуумі наявна сильна соціоідеологічна динаміка - протистояння з країною-агресором, відсіч гібридної інтервенції Кремля є скоріше нормою і традицією політичного життя, підкріпленою чинним законодавством, домінантою суспільних настроїв. Про це свідчать і результати соціологічних досліджень, опублікованих в даному виданні (втім, картина регіональних настроїв не така однозначна) [26].

Для Президента В.Зеленського, незважаючи на соціальний запит і позначені в інавгураційній промові пріоритети, було б помилкою декларувати якісь тимчасові рамки врегулювання ситуації на Донбасі або визначати основним критерієм своєї президентської ефективності встановлення миру на Сході країни. Втім, він цього і не робить. У нього є значний карт-бланш довіри і поки немає плану конкретних зобов'язань. А взагалі-то, в інавгураційній промові В.Зеленського, з урахуванням існуючих реалій, доречніше було б повторити

знамениту фразу У. Черчілля, виголошену ним 13 травня 1940р. в Палаті громад: "Я не можу запропонувати вам нічого крім крові, важкої праці, поту і сліз".

При цьому, перед новою українською владою позначений досить вузький "коридор можливостей" щодо врегулювання в цілому російсько-українського конфлікту і зокрема - ситуації на Сході країни. Перешкоджають цьому такі чинники.

По-перше, в силу багатьох причин курс на європейську та євроатлантичну інтеграцію не може бути блокований або згорнутий новою владою. З одного боку, перспективи членства в ЄС і НАТО закріплені в Конституції України. З іншого, - в українському суспільстві домінує підтримка цього курсу. Та й не буде нова влада підривати країну, змінюючи зовнішній вектор з західного на східний - з ЄС на ЄАЕС, з НАТО на ОДКБ. Красномовним свідченням стабільності євроатлантичного курсу нової влади є і те, що В.Зеленський запропонував на пост глави МЗС кандидатуру В.Пристайко - постійного представника України при НАТО.

Очевидно, що при всіх "віддалених" перспектив української євроінтеграції, саме західний дрейф Києва - "кореневий" подразник для Кремля, який бачить пострадянський простір зоною своїх привілейованих інтересів. Тому перший офіційний візит нового Президента до Брюсселя 4 червня 2019 р. і його заяви під час брифінгу з Генсеком НАТО Е.Столтенбергом про незмінність зовнішньополітичного курсу на набуття членства в НАТО і ЄС викликали відповідну реакцію Москви [22].

По-друге, Кремль демонструє явне небажання і неготовність до якихось компромісів. Більш того, російська сторона підсилює напруженість, даючи зрозуміти, що буде розмовляти з Києвом виключно в ультимативному тоні і з позиції сили. Приклади тому - "гуманітарний" указ В.Путіна про роздачу російських паспортів жителям "ДНР-ЛНР", обмеження на поставки

нафтопродуктів в Україну, спроби екстрено зібрати Радбез ООН для обговорення українського закону про мову і т.д.

Причому за відпрацьованою російською практикою все це відбувається в критичний для України момент зміни влади, "оголеності" силового блоку. Так само було з Кримом і Донбасом. А озвучені 5 червня 2019 р. представником України в Мінській групі Л.Кучмою мирні ініціативи привели навпаки до різкого загострення бойових дій на фронті. На жаль, для нинішнього Кремля єдиним компромісом є капітуляція Києва на донбаському напрямку - тобто визнання "ДНР-ЛНР" стороною конфлікту і запуск офіційних переговорів з т.зв. "Республіками". Це навіть суто технологічно нелогічно, враховуючи російське громадянство керівництва "ДНР-ЛНР" і їх абсолютну маріонеткову підпорядкованість Москві

По-третє, на старт парламентської кампанії вийшла досить активна "колона", що претендує на створення у Верховній Раді значної фракції "друзів Путіна". Кремль пов'язує певні надії з тандемом В.Медведчук-В.Рабінович-Ю.Бойко, які мають серйозний інформаційний плацдарм в українському медіа-просторі і орієнтується на виборця Південного Сходу України. Очевидно, цій політичній групі Росією уготована роль модератора і ініціатора кроків із мінімізації конфлікту на Донбасі, обміну полонених та ін. А якісь поступки, на які, можливо, піде російська сторона, будуть записуватися в актив цієї групи, для розширення її впливу і популярності. До речі останнім візітам В.Медведчука і Ю.Бойко в Москву і їх "переговорів" щодо газу російська сторона забезпечила високий рівень і підносить чи не як офіційну зустріч з представниками української сторони [46].

По-четверте, необхідно враховувати різні "вагові категорії" військових потенціалів Києва і Москви. На Донбасі воює 30тисячне, добре озброєне угруповання бойовиків, з яких приблизно третина - російські найманці і кадрові офіцери РФ. Це можна порівняти з армією Угорщини або Словаччини. Уздовж

кордону з Україною Росія зосередила 80-тисячне угруповання військ. На кримському напрямку - посилений військовий контингент РФ. При цьому і кордон з Білоруссю не можна вважати безпечним. Тому в нинішніх умовах для Києва рішення донбаської проблеми силовим шляхом малоперспективне і загрожує масштабною ескалацією. Внаслідок чого курс на переговорний політико-дипломатичний марафон по врегулюванню конфлікту на Донбасі буде продовжений.

По-п'яте, турбулентність і непередбачуваність геополітичних процесів, з одного боку, посилюють невизначеність і багатоваріантність російсько-українського конфлікту, з іншого - відтісняють на периферію теми Донбасу і анексованого Криму. При цьому, саме представники країн Нормандського формату - Франція і Німеччина, демонструють в ПАРС цинічний "прагматизм" - активно лобіюють зняття санкцій з російської делегації, не звертаючи уваги на те, що РФ проігнорувала всі попередні рішення ГА щодо Донбасу і Криму.

3.2. Протидія російській гібридній війні з боку України

Думаємо, зміна влади в Україні (станом на червень 2019 р. цей процес не закінчений) не приведе до ескалації конфлікту. Чи відкриється вікно можливостей? На наш погляд, можливі якісь локальні і ситуаційні компроміси, в першу чергу, гуманітарного характеру, спрямовані на мінімізацію напруженості на донбаському фронті. Зокрема, варто очікувати рухів з обміну полоненими і мирних ініціатив в трьох "пілотних точках" (в т.ч. в станиці Луганська). Триватимуть спроби встановити перемир'я по всій лінії зіткнення в рамках Мінської групи. Однак ключові рішення будуть прийматися в Нормандському форматі [60].

Судячи з усього, поки конкретний матеріал для переговорів не напрацьовано. Втім, в Адміністрації нового українського Президента заявили про якісь нові креативні напрацювання ...

У травні 2019 р. Центр Разумкова презентував спеціальний випуск журналу, присвяченого війні на Донбасі. Узагальнюючи результати соціологічних досліджень, можна зробити висновок про те, що і громадяни України, і представники експертного співтовариства вельми скептично оцінюють перспективи українсько-російських відносин взагалі і врегулювання ситуації на Донбасі зокрема. Так, більшість громадян України вважають, що в найближчі роки відносини Києва і Москви або погіршаться (33%), або залишаться без змін (теж 33%). Причому, більшість (59%) українців впевнені, що в найближчі 1-3 роки позитивних змін в політиці Кремля щодо України чекати не доведеться. Очевидно, це пов'язано з президентською каденцією В.Путіна.

На думку експертів, на Донбасі найбільш вірогідний варіант збереження нинішнього status quo, тобто продовження збройного конфлікту низької інтенсивності (ймовірність - 4,2 бала). Причому, на думку українських експертів, найбільшою загрозою для країни є надання окупованим територіям "особливого статусу" в складі України [33].

Давати прогнози - справа досить невдячна. Однак у нинішній ситуації поки не спостерігається навіть проблисків можливого комплексного врегулювання донбаського конфлікту. Навпаки посилюється негативна динаміка.

Українська політика на донбаському напрямку дуалістична: з одного боку, йде і буде йти боротьба за Донбас на всіх майданчиках, виходячи з розуміння необхідності захисту територіальної цілісності та недопущення "донбаського сценарію" в інших регіонах України. З іншого боку, Київ не може відчинити обійми для "ДНР-ЛНР", розуміючи всю смертельну небезпеку імплантації в тіло країни цього "напів-анклаву російського світу".

Згаданий вище указ В.Путіна про паспортизацію "ДНР-ЛНР" по суті є кроком до абхазько-осетинського сценарію. Тобто створюється необхідна маса "паспортизованих" російських громадян на окупованих територіях для: (а) визнання незалежності "ДНР-ЛНР"; (Б) укладення з ними союзницького договору, що передбачає як "взаємний захист від зовнішніх зазіхань", так і розміщення на Донбасі російських військових баз. В такому випадку про Мінські домовленості можна забути.

Зрозуміло, що російсько-український конфлікт не зводиться до війни на Донбасі і анексування Криму. За п'ять років конфронтація охопила всі сторони міждержавних відносин - від дипломатичних контактів до зв'язків у сфері туризму. Українське суспільство отримало колосальний травматичний досвід від конфлікту з Росією. Найбільш критичним є ментальне відчуження і дистанціювання громадян двох країн. Результати соціологічних досліджень Центру Разумкова, представлені в даному збірнику, свідчать про те, що в українському соціумі сформувалася стабільна матриця сприйняття Росії як країни-агресора, стійко негативне ставлення до інститутів влади в РФ.

З урахуванням цих обставин, мова повинна йти скоріше про недопущення ескалації російсько-українського конфлікту, мінімізації конфронтації і зниженні градусів протистояння [28].

Думаємо, залишається актуальною теза про тимчасове "замороження", запропонована на експертній зустрічі в лютому 2017р. у Берліні. Йдеться про те, щоб виокремити з Мінських домовленостей перші три пункти (припинення вогню, відведення озброєнь і ефективний моніторинг виконання цих дій сторонами), оформити їх в окрему угоду (меморандум) про перемир'я і без попередніх умов затвердити в Нормандському форматі. Це позитивно позначиться на атмосфері і продуктивності переговорного процесу як Мінського, так і Нормандського формату.

Сценарій двосторонніх відносин навряд чи передбачає найближчим часом повномасштабну зустріч на вищому рівні. Якись контакти можливі поки в багатосторонньому форматі (Нормандські). Але для цього потрібні нові креативні ініціативи, які зацікавлять іншу сторону. Однак, що може зацікавити Кремль крім односторонніх поступок України?

З іншого боку, вакуум контактів, як і "сон політичного розуму", породжує чудовиськ. Тому діалог апріорі необхідний, хоча б поки на експертному рівні. Багаторічна практика і результати нашого тристороннього експертного діалогу, ініційованого Фондом Конрада Аденауера, таку необхідність підтверджують.

3.3 Рекомендації по зниженню рівня російської пропаганди в інформаційному просторі України

Деякі ЗМІ запустили колонки з перевірки фактів на своїх веб-сайтах, - наприклад, «Крим. Реалії» - проект «Радіо Вільна Європа / Радіо Свобода». Він перевіряє факти і заяви про Крим.

Київська НВО «Детектор Медіа» регулярно відстежує російську пропаганду в українських ЗМІ і публікує свої висновки. Вона є наступником НВО «Телекритика», заснованої в 2001 році за фінансової підтримки посольства США в Україні та міжнародної неурядової організації «Інтерньюз Нетворк». Організація «Детектор Медіа», зареєстрована як НВО 8 лютого 2016 року, називає себе «сторожовим псом українських ЗМІ». Її основна діяльність - інформування про найважливіші події в українському та світовому інформаційному просторі, а також на медіаринку в контексті політичних і соціальних процесів. НВО працює за фінансової підтримки західних грантодавців.

Медіаграмотність

Деякі НУО створили онлайн-курси, присвячені різним аспектам медіаграмотності. Одним з них є безкоштовний курс «новинної грамотності», розроблений «Детектор медіа». У цій серії з 10 описових модулів відомі українські журналісти та редактори пояснюють, як працює журналістика, і чому стандарти журналістики, такі як правдивість, точність, об'єктивність, неупередженість і т. д. мають значення. Група також створила «Медіа драйвер» - онлайн-підручник для підлітків, який знайомить їх з перевагами і небезпеками світу сучасних медіа.

Україна боролася з російською пропагандою і фальшивими новинами протягом останніх чотирьох років, задовго до того, як «фабрики тролів» і «фейкові новини» стали загальноприйнятою термінологією в західному світі.

У 2015 році почав свою діяльність Український кризовий медіа-центр, який надає світовій спільноті точну та актуальну інформацію про події в Україні, включаючи виклики і загрози національній безпеці у військовій, політичній, економічній, енергетичній та гуманітарній сферах. Центр щодня проводить брифінги для преси, дискусії та круглі столи, щоб надавати вичерпну інформацію. У березні група запустила «Вибираєш ти» - «хуліганський медіа-ресурс», який кидає виклик навичкам критичного мислення молоді. НВО попросила знаменитостей і відомих експертів написати про критичне мислення і медіаграмотність в розважальному форматі з вірусним потенціалом, щоб активно поширювати це в соціальних мережах [15].

Euromaidan Press - онлайн-видання англійською мовою, яке було запущено в 2014 році українськими волонтерами. Тут представлені переклади українських новин і експертного аналізу, а також незалежні дослідження. Його першим проектом, опублікованим у вересні 2016 року, була серія відеороликів під назвою «Путівник по радянській пропаганді».

Internews Ukraine, яка базується в Києві - одна з найбільших неурядових організацій в Україні, що працює в сфері засобів масової інформації вже 22 роки,

- за підтримки ряду українських і зарубіжних партнерів, розробила онлайн-серію російськомовних освітніх відеороликів під назвою «Верифікація в Інтернеті», доступних на українській освітній платформі ВУМOnline, щоб допомогти користувачам самим виявляти підроблені новини.

IREX, в партнерстві з StopFake і Академією української преси, запустила Learn to Discern («Вчися відрізняти») в жовтні 2015. Цей ресурс допомагає громадянам навчитися розпізнавати фейки і протистояти дезінформації, пропаганди і ненависті. Методологія дає практичні навички для всіх вікових груп за допомогою інтерактивного навчання, відео, ігор та інших навчальних інструментів. Проект для середніх шкіл знаходиться на стадії тестування з планами інтеграції в навчальну програму 50 шкіл в чотирьох містах України. Група також створила мультиплікаційний онлайн-курс медіаграмотності і гру «Медіаграмотність місія», яка перевіряє знання в області медіаграмотності.

У жовтні VoxUkraine разом зі студією онлайн-освіти EdEra презентував чотиритижневий онлайн курс фактчекінга «Довіряй-перевіряй» за підтримки Ініціативи з розвитку аналітичних центрів в Україні, Міжнародного фонду "Відродження" у партнерстві з Ініціативою відкритого суспільства для Європи (OSIFE) та за фінансової підтримки посольства Швеції в Україні [4].

Зброя масової інформації

InformNapalm був запущений в 2014 році. Зараз команда експертів збирає докази участі Росії у війнах в Грузії і Сирії. Вони послаблюють російську пропаганду, використовуючи різні методи роботи з відкритими джерелами, а також опублікували результати своєї роботи з SurkovLeaks і серію досліджень про катастрофу Boeing MH17 в 2014 році.

Sprotyv.Info був створений як ініціатива Центру військових і політичних досліджень, НВО, що базується в Києві. Він зосереджений на протидію зовнішнім Дезінформаційним загрозам Україні у військовій, економічній та

енергетичній сферах. На веб-сайті публікується перевірена інформація про військові операції і аналітичні статті про хід конфлікту.

IREX перевірів знання учасників програми Learn and Discern через 18 місяців після завершення навчання. На відміну від тих, хто не був залучений в програму, вони мають на 28% більший обсяг знань про медіа-індустрію; на 25% частіше готові перевіряти надійність новин; на 13% правильніше вміють виявляти і критично аналізувати фейкові новини; і на 4% частіше готові пояснити важливість джерел новин, до яких вони можуть отримати доступ.

Саме різноманітність проектів, які борються проти дезінформації в Україні, створює надійне середовище для протидії пропаганді на різних рівнях.

Але їм доводиться боротися з явищем «clickbait» («клік-наживки») в середовищі, де навіть журналісти не перевіряють елементарні факти [24].

У серпні цього року НВО Інститут розвитку регіональної преси (RPDI) провів лякаючий експеримент з метою перевірки професійних стандартів. Група розіслала фальшивий прес-реліз українським ЗМІ від імені «Українського відділення Всесвітньої організації з управління океану і атмосфери» - неіснуючої організації - попередивши журналістів, що вчені очікують атаки «кульових блискавок» на один з регіонів України. У перші шість годин фейкову історію опублікували понад 70 регіональних сайтів, а також деякі з найбільш шанованих в країні медіа. Очевидно, українські редакції повинні почати з себе і вдосконалити свої навички перевірки фактів.

ВИСНОВКИ

Засоби масової інформації насправді грають важливу роль для всіх учасників політичного процесу. Від них залежить, в якій формі, і яка інформація буде подаватись потенційним виборцям і прихильникам ідеології. ЗМІ є складним інститутом, який включає в себе масу елементів, які призначені для здійснення інформування суспільства про події, що відбуваються.

Пропагандистські матеріали можуть в повній мірі, або стисло інформувати аудиторію про події, що відбуваються, представляти свою ідеологію, тим самим впливаючи на громадську думку, що приводить їх до поставленої мети. У суспільства же з'являються майданчики для обговорення одержуваної інформації, а так само можливість отримати інформацію, якої бракує, через спілкування між собою. Інформація отримується цільовими аудиторіями "впроваджується" у свідомість людини, тим самим формуючи громадську думку, яка в подальшому знаходить відображення в поглядах і політичних уподобаннях громадян.

Тим не менш володіння цінною інформацією само по собі не може забезпечити успіху ні у конкурентній боротьбі, ні у війні. Інформація повинна стати інструментом певних дій, а у військовій сфері – такою ж зброєю як технічні засоби або засоби захисту, які без компетентного використання також не мають змоги забезпечити перемогу. Під інформаційною перевагою, таким чином, розуміють досягнення переваги або військової перемоги за рахунок більш високого, ніж у конкурента (супротивника), інформаційного потенціалу.

Процес досягнення і використання інформаційної переваги є динамічним, і на цьому шляху необхідно враховувати як власні можливості, так і інформаційний потенціал супротивника. Таким чином, досягти інформаційної переваги можна не тільки підвищуючи цінність власної інформації, але і знижуючи

інформаційний потенціал супротивника. Саме це стає важливою особливістю ведення війни у інформаційну епоху.

Проаналізувавши використання засобів інформаційної боротьби в російських ЗМІ, доречним буде сказати, що вони стали одним з інструментів протистояння сторін в конфлікті на Україні. Що стосується в цілому ЗМІ як інструменту інформаційної війни, то будь-яке видання, незалежно від позиціонування, користується прийомами інформаційного протиборства. Тим часом аналіз ролі ЗМІ в збройних конфліктах в історичному аспекті дозволяє припустити, що вплив засобів масової інформації на результат збройного протистояння буде тільки збільшуватися.

Гомогенність і однаковість українських медіа має не багато аналогів в сучасній історії ліберальних медіасистем (хоча була, звичайно, при деяких відмінностях, конвеєрна пропаганда західних ЗМІ в період бомбардувань Югославії або Лівії). Для порівняння в Росії, яка є іншим суб'єктом інформаційної війни, в ЗМІ наводиться набагато більше доказів, аргументів та свідочств, рівень ненависті нижче (хоча наявні в Росії факти пропаганди автор заперечувати і не думає). І головне – в Росії є потужний ліберальний медіасектор, який іноді не просто не поступається українським ЗМІ в антиросійській пропаганді, а перевершує їх.

За українською інформаційною війною досить чітко видно традиції американської пропаганди, історично що ставила на чільне місце відверту і грандіозну брехню, фабрикацію фактів, повне заперечення іншої точки зору при значній ізоляції адресата і конотативно-денотативну обробку і подвійні стандарти.

Відповідним державним органам для посилення протидії використанню зарубіжних ЗМІ пропаганді повинні вжити таких комплексних заходів:

1. унормувати порядок участі відповідних державних органів, зокрема Міністерства інформаційної політики в організації і проведенні заходів протидії

російській пропаганді, що дасть змогу запобігти дискредитації України на міжнародній арені і сформувати її позитивний імідж;

2. налагодити системну співпрацю і взаємодію між суб'єктами забезпечення національної безпеки з питань проведення активних операцій (інформаційних контрзаходів) протидії російській пропаганді;

3. налагодити системну взаємодію з інтернет-спільнотами, користувачами соціальних мереж з метою вдосконалення організації протидії інформаційно-психологічним впливам у мережі Інтернет; на жаль, на сьогодні питання щодо блокування акаунтів у соціальних мережах пропагандистів вирішуються поза правовим полем, суто через приватні контакти в офісах цих компаній;

4. брати участь у розбудові відповідної інфраструктури у складі провідних державних і недержавних органів, скоординувавши зусилля правоохоронних, розвідувальних органів України, органів державної влади, ЗМІ, інформаційних та тарних агенцій у межах єдиної системи протидії зовнішнім загрозам національній безпеці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Агаєв Н.А., Герасименко М.В, Дикун В.Г., Стасюк В.В. «Гібридна війна» Росії проти України : інформаційний вимір : навч. посіб. Київ : НДЦ ГП ЗС України, 2020. 186 с.
2. Агаєв Н.А., Дикун В.Г., Стасюк В.В. Особливості організації моральнопсихологічного супроводу в арміях зарубіжних країн : навч. посіб. Київ : НДЦ ГП ЗС України, 2020. 134 с.
3. Армія inform. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/03/40-osibprytyagnuto-do-kryminalnoyi-vidpovidalnosti-za-poshyrennya-antyukrayinskoyipropagandy-u-2020-roczyi-%E2%88%92-sbu/>
4. Брехуненко В.«Братня» навала. Війни Росії проти України XII–XXI ст. Київ: Віват, 2016. 247 с.
5. Верменич Я. Національна ідентичність як соціокультурний конструкт: погляд з початку XX століття на проблеми XXI. Регіональна історія України. 2017. Вип. 11. С. 9- 42.
6. Витримка та виживання на полі бою: підручник / Н. Б. Вербин, С. М. Жембровський, О. В. Петрачков та ін. Київ: Національний університет оборони України ім. Івана Черняховського, 2020. 188 с.
7. Власюк О. С. Кремлівська агресія проти України : монографія. Київ: НІСД, 2017. 304 с.
8. Гетьманчук М.«Гібридна війна» Росії проти України: інформаційний аспект. URL: <http://www.asv.gov.ua> (дата звернення: 15.01.2021)
9. Жарков Я. М. Інформаційно-психологічне протиборство (еволюція і сучасність): [монографія] / Я. М. Жарков, В. М. Петрик, М. М. Присяжнюк та ін. К.: ПАТ “Віпол”, 2013. 248 с.
10. Загорулько А. П. Теоретико-правовий аналіз визначення поняття «гібридна війна». Вісник НАДУ. Серія «Державне управління» • 3'2019. С. 115-122.

- 11.Задорожна М. І. Державне управління в умовах гібридної війни: маніпуляція суспільною свідомістю. Публічне адміністрування: теорія та практика. 2017. Вип. 2 (18). С. 1-17.
- 12.Інформаційний обоз Російської війни [Електронний ресурс]. URL: www.osvita.mediasapiens.ua/material/28604/(дата звернення: 17.01.2021)
- 13.Карлова В. Проблема формування загальнонаціональної ідеології в Україні. Вісник національної академії державного управління пр Президентів України. 2010 № 42. С. 17-24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vnadu_2010_4_4 (дата звернення: 15.01.2021)
- 14.Кравченко В. Ю. Теорія «гібридної війни»: український вимір // Вісник Дніпропетровського університету. Сер. Політологія. 2015. № 2. URL: <http://repo.dma.dp.ua>.
- 15.Кривицька О. Спільна ідентичність в умовах дезінтеграції українського суспільства: особливості і шляхи формування. Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України. 2018. Вип. 3-4. С. 124-141.
- 16.Курбан О. В. Сучасні інформаційні війни в мережевому он-лайн просторі: навч. посіб. Київ: ВІКНУ, 2016. 286 с. URL: http://www.mil.univ.kiev.ua/files/222_1044284240.pdf.
- 17.Лизанчук В. Посилуємо інформаційно-психологічну безпеку в умовах гібридної війни Росії проти України! URL: <http://journ.lnu.edu.ua>.
- 18.Магда Є. В. Гібридна війна: вижити і перемогти. Харків: «Віват», 2015. 304 с.
- 19.Міжнародна наукова конференція Харківського національного університету Повітряних Сил імені Івана Кожедуба «Сучасна війна: гуманітарний аспект»: збірник матеріалів, 25 – 26 травня 2021 року. Харків: Факт, 2021. 217 с.

20. Морально-психологічне забезпечення у Збройних Силах України : підручник : у 2 ч. Ч.1. вид. 2-е, перероб. зі змін. та допов. Н. А. Агаєв, В. Г. Дикун, В. С. Чорний та ін.; за заг. ред. В. В. Стасюка. Бровари : ТОВ «7БЦ», 2020. 754 с.
21. Морозов О. М. Системна війна – український вимір. Київ. 2017. 113 с.
22. Мудрак Л. В. Конвергентні медіа як наукова категорія та суб'єкт інформаційного простору. Вісн. Нац. академії держ. упр. при Президенті України. Київ, № 2. С. 144.
23. Називай агресію “захистом”: принципи інформаційної війни проти України. URL: <http://www.radiosvoboda.org/content/article/25293307.html>
24. Національна безпека: світоглядні та теоретико-методологічні засади: монографія / за заг. ред. О. П. Дзьобаня. Харків: Право, 2021. 776 с.
25. Петренко О. С. Інтернет як субпростір суспільства: структури та процеси: дис. ... канд. соціол. наук. Старобільськ, 2017. URL: <http://dissertations>.
26. Політика історичної пам'яті в контексті національної безпеки України : аналітична доповідь / за заг. ред. В.М. Яблонського. К.: НІСД, 2019. 144 с.
27. Поляруш А. А. Украина: эволюция “революций” / А. А. Поляруш, А. М. Юрченко. Киев: Саммит-Книга, 2013. 219 с.
28. Попович К. В. Гібридна війна як сучасний спосіб ведення війни: історичний та сучасний виміри // Науковий вісник Ужгородського університету. Сер. Історія. 2016. Вип. 2 (35). URL: <http://dspace.uzhnu.edu.ua>.
29. Поради НАТО: як виявляти дезінформацію та протидіяти фейкам. – 2020. – URL: <https://armyinform.com.ua/2020/10/porady-nato-yak-vyyavlyatydezinformacziyu-ta-protydiaty-fejkam/> (дата звернення 14.01.2022).
30. Почепцов Г. Від покемонів до гібридних війн: нові комунікативні технології XXI століття. Київ: ВД «Києво-Могилянська академія», 2017. 260 с.

- 31.Присяжнюк М. М. Глобальне інформаційне протиборство та його революційний шлях. Вісн. Київ. нац. ун-ту ім. Т.Г.Шевченка. 2011. № 26.
URL:
http://archive.nbuv.gov.ua/portal/Natural/VKNU_vsn/2011_26/Visnik_26_19.pdf
- 32.Пропаганда. Виялення та Протидія. – 2019. – URL:
<https://www.nato.int/cps/uk/natohq/177273.htm> (дата звернення 14.01.2022)
- 33.Пулим О. В. Антиправова, антигуманна сутність гібридної війни Росії проти України та її соціальні наслідки // Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Сер. Юридична. 2016. Вип. 2.
URL: <http://journal.lvduvs.edu.ua>.
- 34.Путин в выступлении 18 марта 2014 озвучил позицию России по Крыму.
URL: www.topnews.ru/news_id_66287.html
- 35.Російська пропаганда. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/РосмцбКа_пропаганда
- 36.Россия, Путин и победа в Великой Отечественной. URL: www.golos-ameriki.ru/content/putin-victory-in-world-war2-2-10-12-112084454.html
- 37.Рущенко І. П. Підривні соціальні технології у структурі гібридної війни // Право і безпека. 2015. № 2. URL: <http://oaji.net/articles>.
- 38.Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога : монографія. Харків : ФОП Павленко О. Г., 2015. 260 с.
- 39.Рущенко І. П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія. Харків: ФОП Павленко О. Г., 2015. 268 с.
- 40.Рущенко І. П., Рущенко Ю. І. Гібридна агресія та громадянський спротив у Харкові 2014 р.: уроки першої фази російсько-української війни // Український соціум. 2016. № 3(58). URL: <http://www.ukr-socium.org.ua>.
- 41.Світова гібридна війна: український фронт: монографія / за заг. ред. В.П. Горбуліна. Київ: НІСД, 2017.

- 42.Сегеда С. П. Гібридна війна Росії проти України: історичний вимір. Наука і оборона 1'2019. С. 31-35.
- 43.Ситник Г. П. Державне управління у сфері забезпечення національної безпеки України: теорія і практика: автореф. дис. ... д-ра наук з держ. упр. Київ, 2004. 36 с.
- 44.Ситник Г. П. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційні засади): підручник. Київ: НАДУ, 544 с.
- 45.Соціальна напруженість у кризовому соціумі: соціально-психологічний аналіз / Злобіна О. Г. та ін.; за наук. ред. О. Г. Злобіної. Київ : Ін-т соціології НАН України. 2019. 291 с.
- 46.Соціально-філософські та психологічні аспекти сучасних війн: моногр. / В. І. Осьодло, Л. М. Будагьянц. Київ : Видавничий дім – АртЕк, 2018. 408 с.
- 47.Ставлення населення України до Росії та населення Росії до України (соціологічне опитування 2021 рік). URL: <http://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1015&page=1> (дата звернення: 18.01.2022).
- 48.Степико М. Т. Гібридна війна як війна ідентичностей. Стратегічні пріоритети. 2016. № 3. С. 163-170
- 49.Степико М. Т., Черненко Т. В. Українська ідентичність як визначальна засада протидії російській агресії. Стратегічні пріоритети. 2017. № 3. С. 178-183.
- 50.Трансформація міжнародної безпеки: сучасні виклики та загрози. Матеріали міжнародної наукової конференції. Львів, 22–23 березня 2018 р. / Упорядники: М. Мальський, Р. Вовк, О. Кучик, П. Байор. Львів: Факультет міжнародних відносин ЛНУ імені Івана Франка, 2018. 187 с.
- 51.Требін М. П. Феномен «гібридної» війни // Гілея: наук. вісн. 2014. Вип. 87. С. 366—371. URL: <http://irbis-nbuv.gov.ua>.

52. Україна серйозно вражена інформаційним маніпуляціям РФ - дослідження Facebook. URL:
https://petrimazepa.com/ukraina_serezno_porazhena_informmanipulyaciyami_rf_issledovanie_facebook?utm_source=gravitec&utm_medium=push&utm_campaign=News&fbclid=IwAR1mVNSEKe1K8kTWQsqdQbYUCB67ceOUt3GAjVAtrHcFDD2T3 xGcpEMRQZY.
53. Українське суспільство в умовах війни: виклики сьогодення та перспективи миротворення: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Маріуполь, 9 черв. 2017 р.). Маріуполь: ДонДУУ, 2017. 311 с. URL:
<https://www.google.com.ua>.
54. Феськов І. В. Основні методи ведення гібридної війни в сучасному інформаційному суспільстві // Актуальні проблеми політики. 2016. Вип. 58. С. 66—76. URL: <http://dspace.onua.edu.ua>.
55. Фісенко Т. Прояви гібридної агресії на масовокомунікаційному рівні // Вісник Книжкової палати. 2016. № 11. URL: <https://www.irbis-nbuv.gov.ua>.
56. Чекаленко Л. Про поняття «гібридна війна» // Віче. 2015. № 5. С. 41—42. URL: <http://www.irbis-nbuv.gov.ua>.
57. Черниш Р. Ф. Фейк, як один із інструментів негативного впливу на національну безпеку України в умовах ведення гібридної війни. Часопис київського університету права. № 2. 2019. С. 109-114. URL:
http://kul.kiev.ua/doc/chasopys2019/CHAS19_2.pdf
58. Чи можна назвати відключення російського ТБ в Україні цензурою?. URL:
<http://www.pravda.com.ua/articles/2014/03/24/7020070/>
59. Чорний В. С. Українське суспільство на сучасному етапі: виклики і загрози. Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2019. № 3 (липень – вересень). С. 179—194.
60. Шутов Р. Російська пропаганда в українському інформаційному полі. Підсумки-2014 / Р. Шутов [Електронний ресурс]. URL:

http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/advocacy_and_influence/rosiyska_pro_paganda_v_ukrainskomu_informatsiynomu_poli_pidsumki2014/

- 61.Ще терористи використовували Twitter для збільшення ситуаційної інформації [Електронний ресурс]. URL: <http://irevolution.net/2013/02/14/terrorists-used-twitter>
- 62.Яворська Г. Мова як складник конфлікту. Media Studies. Междисциплинарные исследования медиа. Материалы конференции. Харьков, 2016. С. 103–108.